

tillföra ytterligare perspektiv. Författaren diskuterar inte hur alla, oavsett social tillhörighet, är med och reproducerar maktrelationer (och vissa personers positionsmakt) och förtryck genom olika gränstragningar, utslutningar och självkontroll. Foucault betraktar makt relationellt, som ett nät som verkar på flera olika nivåer samtidigt och att det implicerar ett asymmetriskt styrkeförhållande. Makt är ett görande, något som utövas, och således inget som en individ har. Med det synsättet kan inte makt lokaliseras till en speciell punkt utan är ett växelspel av ojämlika och rörliga relationer. Det jag dock främst saknar är en problematisering av kön utifrån ett maktperspektiv, framför allt när det gäller analysen av häxysterin och trolldomsmålen som i allra högsta grad var bekände konflikter.

Styrkan med Wallenberg Bondessons avhandling är att hon inte endast studerat de religiösa konflikterna i sig utan även vad som hände före och efter, vilket gör att man som läsare får ett vidare perspektiv på konflikterna.

Susanne Lindström, Umeå

Frans Lundgren: *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*. Gidlunds förlag, Hedemora 2003. 332 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-626-0.

Den isolerade medborgaren, som är titeln på Frans Lundgrens doktorsavhandling i idé- och lärdoms historia, behandlar det svenska samhället under tidsperioden mellan 1830 och 1860. Utifrån fyra fallstudier undersöker författaren olika aspekter av de tekniker för moralisk fostran av samhällets s.k. lägre klasser som kom i ropet under den aktuella perioden. Fallen utgörs av cellfängelset, den uppsökande fattigvården, bildningscirkeln samt det vetande om brott och fångar genom kriminalstatistik och fångfotografi som utvecklades under de decennier som boken redogör för.

Lundgren betraktar de verksamheter han studerar som olika reformerande program vilka syftade till att förändra beteendet bland de kategorier av människor – fångar, fattiga och arbetare – som gjordes till föremål för dem. De olika reformprogrammen byggde, menar han, på i många avseenden överlappande sätt att betrakta och definiera samtidens problem, vilka ansågs hänga samman med bl.a. städernas tillväxt, människors ökade mobilitet, spridningen av nya idéer och tillgängligheten

av fler varor, eller kort sagt med moderniteten. Den ökande mångfalden och intensiteten av de retningar som människorna i det allt modernare samhället utsattes för ställde samtidigt större krav på individens förmåga till moralisk självkontroll och disciplin. De tre programmen för fångvård, fattigvård och arbetarbildning kan, menar Lundgren, i enlighet med detta resonemang ses som olika steg på en moralisk utvecklingstrappa där brottslingen, den fattige och arbetaren befann sig på olika nivåer. De verksamheter som han nagelfar i sina fallstudier syftade följaktligen också till att ”framställa karaktärer, samveten och beteenden hos dem som skulle dansa till självreglerande individer” (s. 23).

Författaren argumenterar i avhandlingen för att cellfängelset, kriminalstatistiken, den uppsökande fattigvården och bildningscirkeln bidrog till utvecklingen av idén om ”det sociala” som ett särskilt slags storhet som syftade på förhållandena mellan olika grupper i samhället generellt, men med särskild hänsyftning på tillståndet för de lägre klasserna. Före 1830 användes begreppet ”det sociala” knappast alls, konstaterar han, medan termen mot slutet av 1840-talet användes mycket frekvent i samhällsdiskussionen.

Lundgren hävdar också att de fall han studerar var uttryck för vad han, med utgångspunkt i Foucaults analyser av makt som positivt handlande och av liberalism som en tankestil, benämner som ”det liberala styrets rationalitet” (liberal governmentality). I denna form av rationalitet ingick bl.a. föreställningen om att människor som befann sig i marginalen eller utanför det som betraktades som den naturliga samhällsordningen kunde införlivas i densamma med hjälp av olika slags individualiserande tekniker, varvid den förment naturliga ordningen återställdes. Enligt detta slags analys har människors förmåga till självdisciplin och självreglering så att säga institutionaliserats som en maktform i samhället och det är som ett uttryck för denna maktform Lundgren betraktar de verksamheter han analyserar i sin studie.

Den första fallstudien avhandlar cellfängelset. Detta slags fängelse började i Sverige byggas under 1840-talet efter en omfattande diskussion om möjligheterna att reformera fångarna genom fullständig eller delvis isolering. Cellfängelsets pedagogik byggde enligt Lundgren på en föreställning om individens formbarhet genom fostran och på tanken att man genom att isolera fången gjorde honom eller henne till en individ. Att hålla fångarna åtskilda från varandra antogs enligt detta synsätt utveckla de straffades inre disciplin genom att,

som Erik Gustaf Geijer uttrycker det i ett citat i avhandlingen ”vända förbrytarens uppmärksamhet tillbaka på sig själv” (s. 66). Genom att isoleras från kontakter med andra människor än fängelsepersonalen skulle alltså den dömda tvingas konfrontera sig själv och reflektera över sina moraliska tillkortakommanden. Fängelsets strikta regler och rutiner skulle därtill bidra till att den disciplinering som dessa förordningar och regleringar innebar skulle internaliseras av fången, berättar Lundgren.

Isoleringens syfte att förbättra de straffades moraliska förmågor var emellertid inte ett mål i sig, utan del i en strävan att upprätthålla ordning och säkerhet i samhället. Cellfängelset är således, enligt Lundgren, att betrakta som ett pedagogiskt verktyg för uppfostran av en kategori av befolkningen som annars hotar denna ordning.

Avhandlingens andra fallstudie handlar om det växande intresset för vetande om brott och brottslingar under de studerade årtiondena. Detta intresse tog sig framför allt uttryck i framväxten av en successivt allt mer omfattande kriminalstatistik. Liksom cellfängelset ingick i en moralisk diskurs gjorde också brottsstatistiken det, menar Lundgren. Den utgjorde tillsammans med statistik om bl.a. självmord, oäkta barn och läskunnighet ett inslag vad som kan sammanfattas som en moralstatistik. Syftet med denna statistik var att tillhandahålla en bild av och ge möjlighet till bedömningar av moraltillståndet i landet samt att motivera åtgärder för att förbättra detsamma. Kriminalstatistiken blev följaktligen en central ingrediens i ett moraliskt vetande som också inbegrep det ökade intresset för att avbilda brottslingar.

Bruket att fotografera fångar etablerades nämligen under den tidsperiod som Lundgren studerar och intresset för fotografier av brottslingar hängde samman med de möjligheter det gav för att klassificera och typologisera olika slags brottslingar och författaren menar att uppkomsten av fångfotografiet i Sverige kännetecknades av en strävan att upprätta exempelsamlingar på ungefär samma sätt som man tidigare gjort inom medicinen och antropologin. Tanken var att man på detta sätt skulle kunna visuellt åskådliggöra olika typer av moraliska brister, eller kategorier av brottslingar. Inte sällan beledsagades fotografierna av kommentarer om vad som kännetecknade den brottsling de avbildade, t.ex. ”35 år gammal: född i Lappland. Ovanligt liten och dum” (s. 130).

Den uppsökande fattigvården utgör den tredje fall-

studien i Lundgrens undersökning. Han beskriver hur fattigdomen vid den här tiden uppfattades som ett allvarligt och växande problem och hur fattigvårdens organisering därför blev en stor fråga under 1830- och 1840-talen. Framför allt intresserar sig Lundgren för introduktionen av den s.k. uppsökande fattigvården i Sverige. Tanken i detta slags fattigvård var att man skulle skaffa sig en omfattande kunskap om de fattiga, enligt ungefär samma logik som man försökte skaffa sig ett ökat vetande om brottslighet och brottslingar med hjälp av kriminalstatistiken och fångfotografiet. Med hjälp av den kunskap man samlade in skulle man bättre kunna definiera problemen och utforma adekvata åtgärder för att komma tillrätta med dem. Lundgren påpekar dock att den uppsökande fattigvården inte syftade till att utrota fattigdomen som sådan, utan främst till att begränsa spridningen av den s.k. *pauperismen*.

Pauperismen definierades enligt Lundgren som en form av fattigdom till följd av dålig uppfostran, som bl.a. tog sig uttryck i lättja, förlorad självaktning, tigge-ri och brottsbenägenhet. Liksom ifråga om brottsligheten beskrevs pauperismens utveckling ofta i medicinska termer, som epidemisk eller som en smitta som spred sig genom samhället. För att åtgärda pauperismen skulle fattigvården följaktligen utformas för att hindra denna smittspridning, varvid det var särskilt viktigt att komma till rätta med den bristande uppfostran som samhällets lägsta grupper gav sina barn. Att fostra de fattiga till att fostra sig själva var principen för den uppsökande fattigvården. Precis som cellfängelset genom att isolera fången skulle få denne att reflektera över sitt beteende och bidra till en ökad självkontroll och inre disciplin, skulle den uppsökande fattigvården fostra de fattiga till ett moraliskt leverne, menar Lundgren.

Uppgiften att bistå de fattiga med denna fostran kom i tämligen stor utsträckning att tillkomma de borgliga kvinnor som organiserade sig i s.k. fruntimmersföreningar. Att just kvinnorna fick denna uppgift menar Lundgren beror på att den uppsökande fattigvårdens moralfostrande uppgifter motsvarade kvinnans roll i hemmet.

Lundgrens femte och sista fallstudie avhandlar den svenska bildningscirkelrörelsen. Också den utformades, menar han, enligt en liknande logik som cellfängelset och den uppsökande fattigvården. Bildningscirk-larna skulle befrämja arbetarnas självaktning och fostra dem till självreglerande individer. Tanken var, hävdar Lundgren, att lära samhällets lägre grupper självbe-

härskning och disciplin, ordning, måttlighet och sköt-samhet. Bildningscirkelns uppgift skulle, som han uttrycker det, vara ett inre civiliseringsprojekt. Den utgjorde också, menar han, en form av medborgarträning där arbetaren bl.a. skulle lära sig att värdera såväl sin samhällsposition som sin familj.

Utifrån sina analyser av de fyra fallen argumenterar Lundgren för att cellfängelset, vetandet om brott och brottslingar, den uppsökande fattigvården samt bildningscirkeln uppstod med utgångspunkt liknande frågeställningar och principer. De betraktades alla som innovationer för att komma till rätta med ett nytt slags moderna problem med hjälp av nya moderna och rationella tekniker. Problemen som dessa innovationer skulle hantera definierades som sociala till sin karaktär och åtgärdsprogrammen syftade till att åstadkomma en inre disciplinering eller självreglering hos dem som blev föremål för dem. De byggde på en uppfostringslogik som har som gemensam nämnare att den moraliska kontrollen skulle upprätthållas genom självreflexion och självdisciplin. Och det är just detta som Lundgren vill visa med sin studie, att de olika program för moralisk fostran av fångar, fattiga och arbetare som han studerar är relaterade till varandra och att de är uttryck för uppkomsten av "det sociala" och för den rationalitetsform som på engelska kallas "liberal governmentality".

Det har varit ett nöje att läsa Lundgrens välskrivna avhandling, bl.a. för att den behandlar en intressant men lite bortglömd tidsperiod som skulle kunna beskrivas som tidig svensk modernitet. Hans slutsatser är egentligen inte särskilt revolutionerande och hans argument knappast överraskande. Som sociolog känner man mycket väl igen de teoretiska resonemangen och analyserna inte bara från Foucaults arbeten, utan också ifrån exempelvis Norbert Elias studier av hur människan under civilisationsprocessen successivt har internaliserat samhälleliga betedenormer och därmed utvecklat sin förmåga att ge akt på och övervaka sig själva. Men det viktiga i sammanhanget är hur Lundgren tillämpar teorierna på den tidsperiod och de fall som han studerar och det är här styrkan i avhandlingen ligger. Den lyfter på ett förtjänstfullt sätt fram logiken bakom några omfattande och historiskt betydelsefulla diskussioner av samhällsfrågor som präglade en viktig period i det moderna Sveriges utveckling. I detta avseende uppfyller Lundgrens doktorsavhandling väl den förhoppning jag brukar ha på idé- och lärdoms-historisk text. Den är bildande.

Fredrik Miegel, Lund

Rosemarie Fiebranz: *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*. Studia Historica Upsalien-sia 203. Uppsala universitet 2002. 400 s., ill. English summary. ISBN 91-554-5269-8.

Bjuråker i Hälsingland var vid mitten av 1700-talet ett agrarsamhälle som, i likhet med resten av Sverige, inte förändrats väsentligt sedan medeltiden. Hundra år senare hade omfattande förändringar ägt rum och industrialiseringsprocessen var ett faktum. Befolkningen mer än tredubblades, från ca 1 000 till 3 500, en större ökning än genomsnittet i landet. Utvecklingen gick från en homogen bondebefolkning till en stark polarisering mellan skattebönder och jordfattiga och jordlösa. Andelen bönder i Bjurås var ändå större än i landet i övrigt.

Den särpräglade agrara hushållningen i norra Hälsingland hade länge kombinerats med långväga handel och andra bisysslor. Nu ökade linneproduktionen och järnbruk etablerades, som erbjöd nya utkomstmöjligheter. Gamla mönster för hur arbetet och egendomsrelationerna skulle organiseras inom jordbruk och skogsbruk omvandlades efter hand. Rosemarie Fiebranz syfte är att undersöka förutsättningarna för denna process sedd ur det lokala perspektivet. Kunde människor själva påverka omvandlingsprocessen? Vilka ramar satte de kulturella och sociala villkoren för människors val och handlingar? Vilken roll spelade genusordningen för de val som träffades?

Genusordningen/relationen, dvs. konstruktionen av kvinnligt och manligt och maktrelationen mellan kvinnor och män, studeras via arbetsdelningen mellan könen, genusarbetsdelningen, och maktförhållandena i hushållet. I tidigare forskning har protoindustrialiseringens effekter på hushållen behandlats ingående ur perspektivet hur denna har påverkat arbetsdelningen mellan kvinnor och män. Man har hävdats att det skett en uppluckring såtillvida att män börjat utföra kvinnoarbete i syfte att frigöra sina hustrurs arbetskraft för lönearbete. Kvinnors position antas härmed generellt ha förbättrats. Fiebranz vill vända på frågeställningen och undersöka vilken betydelse genusarbetsdelningen haft för den protoindustriella utvecklingen. Hon tar sin utgångspunkt i hushållet och undersöker människors agerande med hjälp av begreppen hushållsstrategi, hushållsposition och positionsmakt. Man kan inte förutsätta att hushållet var en enhet med ett gemensamt mål, resonerar hon, och det kan finnas motsättningar och